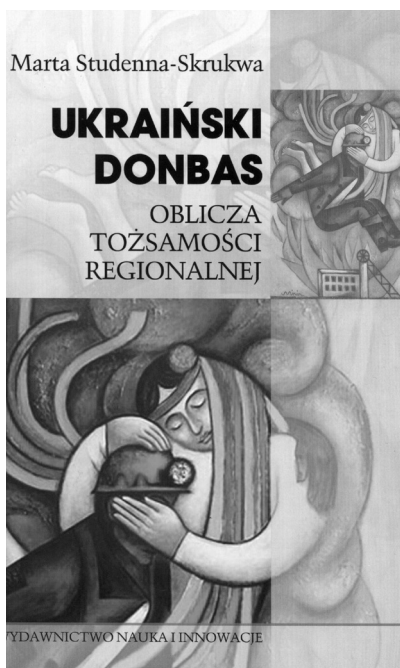

STUDENNA-SKRUKWA M.
UKRAIŃSKI DONBAS: OBLICZA TOŻSAMOŚCI
REGIONALNEJ. – POZNAŃ: NAUKA I INNOWACJE,
2014. – 307 s.

СТУДЕННА-СКРУКВА М.
УКРАЇНСЬКИЙ ДОНБАС: ОБЛИЧЧЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ. – ПОЗНАНЬ: НАУКА Й ІННОВАЦІЇ,
2014. – 307 с.

Проблема вивчення регіональних ідентичностей в Україні доволі популярна у сучасній історіографії, де все частіше національне минуле пропонують розглядати крізь призму історії регіонів. При цьому, на жаль, історіографічний дискурс нерідко політизується – сучасні дискусії в українському суспільстві довкола проблем федералізації країни чи необхідності посилення економічної й політичної самостійності регіонів

певною мірою сковують обговорення подібних питань, змушуючи дослідників постійно зважати на їх резонансність. Тому слід вітати зацікавленість польських колеґ проблемою формування сучасного українського суспільства крізь призму вивчення історичних передумов культурної, національної та економічної своєрідності Донбасу й підкреслити актуальність здійсненого познанською авторкою Мартою Студенною-Скруквою дослідження. Сподіваємося, що її цікаву та, як спробуємо показати нижче, глибоку студію в нашій країні буде оцінено як проникливий погляд «зі сторони», що дозволить перейти на якісно новий рівень дискусій.

У вступній частині праці обґрунтовується актуальність обраної теми, її мета та дослідницькі завдання. Авторський наратив структурують два взаємопов'язаних питання – в який спосіб історично зумовлена окремішність Донбасу впливає на процес формування сучасного українського суспільства від моменту здобуття незалежності в 1991 р., а також як відтоді сприймається багатоаспектна регіональна специфіка Донбасу? Також доволі багато уваги у вступі присвячено визначенню територіальних меж праці та поясненню обраної авторкою методології дослідження й уживаної термінології. Оскільки найбільшу складність очікувано викликало визначення поняття «Східна Україна», М.Студенна-Скруква цілком обґрунтовано обрала найбільш колоритний у національному плані та своєрідний у політичному сенсі східноукраїнський регіон – Донбас.

Якщо більшість базових понять праці не викликають дискусії, звернемо увагу на неоднозначність запропонованого авторкою поняття «руська культура України» («ruska kultura Ukrainy»), котре виникає з усталеного в польській і українській мовах розуміння етноніма «русин» як самоназви мешканців

української частини населення Галичини аж до початку Першої світової війни. Відповідно похідний від нього прикметник «руський» польськими та українськими істориками узвичаєно сприймається як синонімічний українському населенню Галицького краю. Більш відповідними, на нашу думку, тут були б або калька з української («rosijska») або з російської («russkaja») мов.

Схвалення заслуговують історіографічні пошуки М.Студенної-Скрукви – вона віднайшла та опрацювала солідний компендіум підставових для своєї теми текстів українських, польських, російських, американських і німецьких дослідників зі зрозумілим акцентом на працях останніх десятиліть. Водночас із поля зору авторки випали декілька важливих опрацювань українських учених періоду незалежності, котрі безперечно збагатили б її розуміння порушених у книзі проблем. Згадаємо хоча б колективну монографію «Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні» (Львів, 2009 р.), спеціальне число журналу «Схід – Захід» (Харків, 2008 р.), а також праці О.Кокорської («Соціальний розвиток міст Донбасу (друга половина 20-х – 30-ті роки ХХ ст.)), О.Стяжкіної («Культурные процессы в Донбассе в 1960 – нач. 90-х гг.)), П.Тимофеева («Пісенний фольклор робітничого середовища Донбасу (на матеріалі записів 20-х рр. ХХ ст.)), Н.Малярчук («Росіяни в Донбасі (20–30-ті рр. ХХ ст.)), А.Маргулова («Урбанізаційні процеси в Донбасі у 1861–1917 рр.)), О.Обидьонові («Національні меншини Донбасу в 20–30-ті роки ХХ століття»), Н.Шипік («Соціально-демографічні процеси в Донбасі в 1943–1955 рр.)), Л.Тарасенко («Вплив підприємницької діяльності на соціальне розшарування селянства Донбасу у 20-і рр. ХХ ст.)), С.Андросові («Культурні процеси в Донбасі в 20–30-ті рр. ХХ ст.)) та ін. Відзначимо, що останні назви – це захищені в Україні дисертаційні праці, тож з їхнім змістом без великих труднощів можна було ознайомитися за допомогою сайту Національної бібліотеки України імені В.Вернадського.

Значною повнотою також позначено огляд джерельної бази праці. Авторка цілком слушно сфокусувалася на науковій літературі свого предмету, розлогову соціологічному матеріалі, публіцистиці доби української незалежності, опублікованих документах, різнопланових наративних джерелах, інтернет-ресурсах (с.22–25). Усе це в підсумку цілком уможливило реалізацію поставлених завдань.

Перший розділ праці має теоретично-історіографічний характер. Авторка, крізь призму сучасних націєлогічних концепцій, насамперед зосереджується на проблемі конструювання української національної ідентичності, слушно вказуючи, що цей процес надзвичайно складний з огляду на численність суспільних сил, котрі зацікавлено беруть у ньому участь. Розглядаючи історичний аспект проблеми, дослідниця вірно відзначає етапність 1991-го року, коли Україна здобула незалежність і з новою силою спалахнули дискусії про необхідність урахування специфіки етнічного та культурного обличчя окремих її регіонів у процесі формування української політичної нації. І у цьому плані найбільш емоційним є суспільне обговорення двох антагоністичних українських регіональних культур: галицької та донбаської. Феномен останньої, висновує М.Студенна-Скруква, насамперед полягає в тому, що населення Донбасу свою регіональну ідентичність вважає більш значущою від національної.

Як дає собі раду українська наука впродовж останніх двадцяти років із проблемою узгодження загальнонаціонального історичного наративу та його регіональних версій, авторка демонструє в подальших частинах першого розділу. Це, на наш погляд, найбільш дискусійна частина праці. М.Студенна-Скруква зосереджується на характеристиці головних напрямів української історіографії після 1991 р., якими вона визначає «національний» і «пострадянський». У подальшому викладі вказує також на існування «неотрадиційного напрямку української історіографії» (с.51–55). Утім, навряд чи така класифікація вдала, оскільки не відбиває реальний стан справ в українській гуманітаристичній. Насправді, більшість сучасних українських істориків – від Львова до Донецька – сповідують національний історіографічний канон, що виступає модернізованою версією спадщини чільних представників історичної науки початку ХХ ст. – М.Грушевського та В.Липинського, які, відповідно, у своїх працях акцентували етнічний чи територіально-державницький чинники історичної еволюції українського народу. І навіть часто згадувані авторкою лідери сучасної української науки – Н.Яковенко та Я.Грицак – фактично достосовують розроблену М.Грушевським історичну схему до новітніх методологічних підходів.

Загалом дослідники сучасної української історіографії, аналізуючи дискусію довкола проблеми шляхів конструювання національного історичного наративу, говорять про існування груп істориків – «традиціоналістів» та «ревізіоністів» (Г.Касьянов) чи «новаторів» (В.Яремчук). Перші відстоюють класичну лінійну схему націєтворення. Другі натомість наполягають на модерності української нації та вказують на наявність розривів у націєтворчому процесі. Доволі докладно концептуальні засади двох напрямів і дискусії між їх представниками відображено в колективній монографії «Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми» (Львів, 2004 р.), котра, на жаль, не потрапила в поле зору авторки.

Також сумнівним виглядає твердження М.Студенної-Скрукви про домінування львівських істориків серед представників «національного» напрямку. Дослідниця навіть, цілком безпідставно, на нашу думку, львівський історіографічний осередок називає «львівською школою» (с.56). Насправді оцінки ключових подій національної історії, як і їх понятійне визначення (наприклад, згадане авторкою поняття «Визвольні змагання»), мало чим відрізняються в інтерпретаціях не тільки львівського та київського осередків, але і їхніх колег із Дніпропетровська, Харкова чи Донецька. Простежити регіональну відмінність в інтерпретаціях національної історії складно також з огляду на значну мобільність багатьох українських істориків, котрі нерідко, викладаючи у провінційних університетах, працюють також у провідних академічних історичних інституціях у Києві (насамперед в Інституті історії України та Інституті української археографії та джерелознавства) й беруть участь в академічних видавничих проектах. Більшість вітчизняних істориків, повторюся, сповідують модернізовану тією чи іншою мірою традиційну схему історії, у головних своїх моментах розроблену в першій третині ХХ ст.

Не погодимось і з твердженням М.Студенної-Скрукви, що «так сильно національно-орієнтована історія Галичини залишає на маргінесі альтернативні

для українського національного проекту рухи та ідеї, значущі в історії регіону, наприклад загальноруський рух (москвофільство)» (с.61). Щоби зрозуміти безпідставність цієї тези, порадимо авторці звернутися хоча б до ґрунтовних студій львів'ян М.Мудрого, О.Аркуші та О.Сухого.

Про невдалість обраної польською дослідницею класифікації свідчить і її характеристика «пострадянського» напрямку, адже єдиний названий у розділі її представник – П.Толочко – апелює до не менш традиційного в українській національній історіографії погляду на давньоруську цивілізаційну спадщину, розроблену іншим визначним (поряд із М.Грушевським) репрезентантом київської школи В.Антоновича – Д.Багалієм ще впродовж першої третини ХХ ст. Проросійські ж акценти поглядів П.Толочка на інші періоди українського минулого, про які згадує авторка, слід приписати, на нашу думку, радше впливам поширеної на Наддніпрянщині малоросійської ідеології, аніж симпатіям до концептуальної спадщини радянської науки. «Малоросійство» також добре пояснює проросійську публіцистику Д.Табачника – цілком кон'юнктурну, адже, як це не парадоксально, у своїх історичних вправах колишній міністр освіти (фаховий історик, доктор історичних наук) сповна наслідував тези прихильників «національного» напрямку.

Загалом же, на нашу думку, авторці в першому розділі варто було б порівняти ідеї представників «національного» напрямку з концепцією П.Р.Магочія, котрий у своїй «Історії України» чи не вперше запропонував регіональній погляд на український ґранд-наратив. Натомість у тексті розділу працю цього американсько-канадського історика навіть не загадано, хоча М.Студенна-Скруква широко послуговується нею при розгляді інших проблем.

Завершує перший розділ аналіз проблеми існування в Україні двох ідейних полюсів, котрі витворюють відмінні концепції української національної ідентичності – Галичини та Донбасу. При цьому головною тезою національного проекту Донбасу є формування новочасного українського народу на підставі засади громадянства. У цьому контексті, слушно стверджує М.Студенна-Скруква, у процесі формування загальноукраїнської спільноти більше значення мають політичні та економічні зв'язки, тоді як етнічні й культурні належать до приватної сфери.

Хотілося б піддати глибшій дискусії тезу авторки про «слабкість» центру (Києва), за впливи на який нібито ведуть постійну боротьбу еліти Галичини й Донбасу. Значним спрощенням, на нашу думку, виглядає переконання дослідниці, що «сам Київ ані не генерує власного проекту, ані також не сприяє налагодженню діалогу між уже існуючими проектами» (с.89). Якщо заглибитися в недалеку історичну ретроспективу, то можна з упевненістю сказати, що так званий «галицький проект України», як це розуміє М.Студенна-Скруква, у засаді своїй є наддніпрянським інтелектуальним витвором, адже його генераторами виступили київські інтелектуали В.Антонович, О.Кониський та їхній ідейний учень М.Грушевський. Лише через неможливість реалізувати цей проект у Центральній Україні в умовах дискримінаційної національної політики російського царату, його було перенесено в Галичину, де ліберальні умови конституційної Австро-Угорської імперії вможливили українцям вільну

національну працю. Та за перших же ознак лібералізації політичної ситуації на Наддніпрянщині, як це було в 1905–1907, 1917–1921 рр. і потім починаючи від 1991 р., цей проект абсолютно природно «приживався» у Центральній Україні. Галичина, на нашу думку, виступала в українській історії своєрідним «ідейним резервуаром», в якому національний проект, вироблений у Києві, чекав на кращі часи, забарвлюючись, зрозуміло, у тони регіональної специфіки. Підтверджують цей погляд і сучасні соціологічні дані, адже тотально економічно й адміністративно здомінована в останні роки елітами Східної України центральна частина нашої держави традиційно симпатизує проукраїнським національним політичним силам.

До дрібної фактологічної помилки цього розділу віднесемо традиційне у західній україністиці величання М.Грушевського «першим президентом Української Народної Республіки». Як відомо, ухвалена у квітні 1918 р. Конституція УНР не передбачала такої посади, а в історіографії міф про «президентство» М.Грушевського утворився та поширився на хвилі вшанування його пам'яті після трагічної смерті в 1934 р.

Наступні три розділи авторка присвячує всебічному аналізу регіональної специфіки Донбасу у хронологічному порядку, хоча його вісь становлять декілька вибраних ключових проблем. Насамперед дослідниця зосереджується на осмисленні феномену «російської» культури України, котра розуміється як матеріальна та духовна спадщина українського суспільства, що сформувалася під безпосереднім російським цивілізаційним впливом та артикулювалася російською мовою на українсько-російському етнічному й культурному прикордонні. В історичній ретроспективі М.Студенна-Скруква відтворює процес колонізації українських степів від козацьких часів і до доби модернізаційних змін, що настигла на рубежі XIX–XX ст. У підсумку інтенсивні міграційні процеси створили специфічну етнічну структуру регіону, котру, слідом за українськими дослідниками, названо українсько-російською домінуючою коаліцією.

Далі М.Студенна-Скруква аналізує процес встановлення контролю держави над Донбасом у роки російської революції та громадянської війни. У цій частині праці увагу присвячено проблемі обговорення місця Донецького басейну в концепціях чільних представників українського національного руху перших десятиліть XX ст. Також доволі докладно відтворено вплив радянської держави на міжетнічні взаємини в регіоні. Завершують розділ цікаві авторські розважання над сьогоденням статусу «російської» культури на Донбасі, підкріплені даними різнопланових соціологічних досліджень і численними матеріалами проведених авторкою інтерв'ю.

У центрі уваги у третьому розділі перебуває шахтарська культура Донбасу, котра розглядається як у вимірі щоденності, так і вищих проявів духовних потреб людини. У хронологічному ключі М.Студенна-Скруква поступово відтворює еволюцію культурного обличчя краю від другої половини XIX ст., коли Донбас символізувала «баракова культура», через радянську добу, у чийй пропаганді шахтарський край було презентовано як своєрідну «вітрину соціалізму», до останнього двадцятиліття, коли Донецький регіон характеризує надзвичайно глибока соціальна диференціація та зростаючі ностальгійні настрої

за радянським минулим. Відзначимо, що складний аналітичний матеріал, представлений у цьому розділі, авторка доволі вміло ілюструє добре підібраним фольклором – це дозволяє відчути колорит досліджуваного регіону. Надзвичайно важливою стороною цього розділу є також проведені численні паралелі та порівняння економічних і культурно-соціальних процесів, що відбувалися на Донбасі та у шахтарських осередках польського Шльонська. Підкреслимо, що це перші в історіографії настільки докладні порівняння.

Поряд із цим, хотілося б відзначити не зауважену М.Студенною-Скруквою цікаву тенденцію в культурному житті Донбасу кінця 1990-х рр., пов'язану з намаганням його еліт віднайти та експонувати суто українську національну складову в культурній поліфонії регіону, доводячи тим самим його право на рівний культурний діалог із Києвом. Тут ідеться в першу чергу про започаткування традиції вшанування пам'яті одного з лідерів українського дисидентського руху В.Стуса, який більшу половину свого життя провів на Донбасі. Певний час навіть обговорювалася ідея присвоїти його ім'я Донецькому національному університету. Названу тенденцію ілюструє також ушанування іншої видатної для української пісенної культури постаті – уродженця Донецька оперного співака А.Солов'яненка, якому на одній із центральних площ обласного центру було встановлено позолочений пам'ятник, а на п'єдесталі викарбувано слова: «Гордість України – Анатолій Солов'яненко – “Шахтарський Герцог”». Узагалі, доволі цікаво, на нашу думку, було б простежити політику пам'яті влад місцевих громад Донбасу в останнє двадцятиліття за змінами назв вулиць і встановленням нових пам'ятників, адже відображена в них специфіка регіонального «героїзму» є одним із найпотужніших способів презентувати місцеві особливості, викликати емоційне відчуття та переживання належності до місцевої спільноти й водночас вписати цю спільноту до ширшого, національного чи державного, контексту. Відзначимо, що пам'ятники Донецька істотно відрізняються від пам'ятників інших міст, наприклад від київських, насамперед акцентуванням різного роду фізичної праці, що слугує черговим доказом наявності в регіоні власної ідентичності.

Четвертий розділ відведено аналізу складної проблеми сепаратистських тенденцій, обговорення можливості яких розпочалося на Донбасі в період розпаду СРСР і надзвичайно загострилося зараз. Авторка слушно відзначила, що саме Донбас, поряд із Кримом, сприймається в українському суспільстві як регіон, від еліт та російської етнічної меншини якого можна очікувати іредентистських рухів у бік Росії. Залучивши цікавий соціологічний матеріал, М.Студенна-Скруква, на нашу думку, зробила цілком обґрунтований висновок, що сепаратизм на Донбасі слід розуміти радше як критичний стосовно до суспільно-культурних реалій сучасної України дискурс, у котрому актуалізовано певну форму бунту російськомовних українців; як своєрідну ідею, що символічно компенсує мешканцям регіону статус культурного підпорядкування Києву.

У висновках до монографії, у розрізі цілої теми, узагальнено головні особливості регіональної ідентичності Донбасу та визначено вплив випродукованих його елітами символів і міфів (у першу чергу сепаратизму) на сучасний

національний дискурс в Україні. Як видається, у цій підсумковій частині праці доцільним було б також окреслити перспективні напрями подальшого вивчення регіональних особливостей Донецького краю та їх впливу на загальноукраїнські націєтворчі процеси.

Загалом М.Студенна-Скруква провела глибоке наукове дослідження та отримала нові якісні результати, що відзначаються новизною та дозволяють суттєво доповнити наші уявлення про особливості етнічних процесів на Донбасі та їх вплив на формування української політичної нації в останнє двадцятиліття. Водночас відзначимо численні технічні огріхи в тексті при передачі назв використаних праць кирилицею. Утім, зауважені нами вище дискусійні моменти та хиби суттєво не впливають на загальний високий рівень монографії, яка по праву належить до оригінальних історіографічних студій. Безумовно, книга Марти Студенної-Скрукви посяде важливе місце у сучасних дискусіях довкола проблеми регіональних ідентичностей в Україні.

В.В.Тельвак (Дрогобич)